

DERLEME / REVIEW

Popülizme Karşı Katılım: Sosyal Sürdürülebilirlik Bağlamında Konut Alanlarında Katılımcı Tasarım Yaklaşımları

Participation against Populism: Participatory Design Approaches in Residential Areas in the Context of Social Sustainability

 Berkay Oskay,¹ Ömür Barkul²

¹İstanbul Kültür Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

²Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

ÖZ

Toplumun çeşitlenen ihtiyaç ve isteklerinin, ilerleme ve iyileştirme hedeflerinin karşılanması bakımından nicel ve nitel çok katmanlı ilkeleri içeren sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasında, tüm toplumsal kesimleri içeren katılım ilkesi önemli rol oynar. Mimarlık ve planlama disiplinleri açısından, herkes için yaşanabilir konut ve çevrelerin oluşumunda, katılımcı planlama ve katılımcı tasarım pratiklerine yönelik araştırmalar son yıllarda yeniden ön plana çıkmaktadır. Liberal demokrasilerin sürüklendiği temsil krizine karşı 1960'lardan itibaren yükseliş gösteren katılımcı tasarım ve planlama uygulamaları, zaman içinde neoliberal politikaların belirleyici hale gelmesiyle hızını yitirmiş ve sermaye hareketleri kent mekânını belirleyen en önemli unsur haline gelerek halkları yaşam alanları hakkında söz sahibi olamayan, kaderine razı topluluklara indirmiştir. 2000'li yıllardan günümüze ise dönemin yaygın iklimini belirleyen illiberal popülist eğilimlerin yükselişine karşı tüm dünyada ve ülkemizde de sıkça görülen kentsel muhalefet hareketlerinin ortak taleplerinin "katılım" ilkesi çerçevesinde örgütlendiği görülmektedir. Bu bağlamda, öncelikli olarak çalışmanın çıkış noktasını oluşturan kuramsal arka planda, sosyal sürdürülebilirliğin inşasında katılım ilkesinin rolü ve günümüzde yaygınlaşan popülist eğilimlere karşı katılımcı mekanizmaların önemi tartışmaya açılmaktadır. Sonrasında, planlamada ve konut alanlarında katılımcı tasarım ilkeleri, araçları ve katılım yöntemleri üzerinden betimleyici bir çerçeve çizilmektedir. Çalışmanın özgün yanı, güncel bir konuyu ele alan betimleyici bir çerçeve sunmasıdır. Böylece, günümüzde yeniden yükselişe geçen katılım yazınına katkı sunması hedeflenmektedir.

Anahtar sözcükler: Katılımcı planlama; katılımcı tasarım; konut; sosyal sürdürülebilirlik; sürdürülebilir kalkınma.

ABSTRACT

The principle of participation has an important role in maintaining social sustainability. In recent years, debates on participatory planning and participatory design practices have come to the fore in the creation of liveable environments for everyone in terms of architecture and planning disciplines. Participatory design and planning practices, which have risen against the representation crisis driven in liberal democracies since the 1960s, have lost momentum while the neoliberal doctrines have become determinant over time, and capital flows have become the most important factor that determines the urban space, and reduced the societies to the communities who cannot have a say on their environments. It is seen that the common demands of urban opposition movements, which are spreading around the world and in Turkey, against the rise of illiberal populist tendencies that have determined the widespread climate of the period since the 2000s, have been organized within the framework of the principle of "participation". In this study, we discussed the role of the principle of participation in the construction of social sustainability and the importance of participatory mechanisms against the populist tendencies today in the theoretical background that constitutes the starting point of the study. Afterwards, we examined the participatory design principles, tools and participation typologies in planning and housing areas according to this framework. The unique aspect of the study is that it presents a descriptive framework that evaluates a current question. Thus, it is aimed to contribute to the participation literature, which is on the rise again in the immediate present.

Keywords: Participatory planning; participatory design; housing; social sustainability; sustainable development.

Bu makale, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimari Tasarım doktora programı kapsamında Prof. Dr. Ömür Barkul danışmanlığında Berkay Oskay'ın devam etmekte olduğu doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş tarihi: 31.10.2021 Kabul tarihi: 10.01.2022

Online yayımlanma tarihi: 08.03.2022

İletişim: Berkay Oskay

e-posta: berkayoskay@yandex.com

Giriş

Sürdürülebilir kalkınma, çevresel, ekonomik ve sosyal etkileri içeren bütüncül bir yapıdır. Bu üçlü strüktürün bir bileşeni olarak sosyal sürdürülebilirlik kavramının kentsel planlama alanındaki önemi giderek artmaktadır. Sosyal sürdürülebilirlikte yönetim kavramı ön plana çıkmakta ve bu kavram erkin paydaşlar arasında yeniden dağıtımını, yani katılım ilkesini temel almaktadır. Kentsel bir hak olarak ortaya çıkan katılım kavramı, piyasa demokrasisinin temsil krizinden faydalanan popülist eğilimlere karşı yükselen tartışmaların temel gündemini ve çıkış noktasını oluşturmaktadır. 2008 ekonomik krizi sonrasında neoliberal model çeşitli sistem karşıtı hareketler tarafından sorgulanmaya başlarken, günümüzde küresel ölçekte yaygınlaşan kentsel muhalefet hareketleri, sıklıkla gündelik yaşamın, akademinin ve sivil toplumun gündemine gelmektedir. Bu bağlamda, kentleşme sürecinin en temel itici güçlerinden biri olan konutun üretiminde katılımcı tasarım yaklaşımları, üzerinde önemle durulması gereken toplumsal bir mesele haline almakta ve bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Çalışmada öncelikli olarak sürdürülebilir kalkınma ve sosyal sürdürülebilirlik ilişkileri ele alınmakta ve karar alma süreçlerinde katılımın önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Sonrasında, arka planı oluşturan politik ve toplumsal iklim incelenmekte ve günümüzde yükselen popülist eğilimlerin katılıma açık olmayan yapısı tartışılmaktadır. Ardından, planlamada ve konut alanlarında katılımcı tasarım uygulamaları hem tarihsel bir bakışla ele alınmakta hem de günceli yansıtan sorunlara bir çözüm aracı olarak katılımcı tasarım ilkeleri ve yöntemleri değerlendirilmektedir.

Kalkınmada Sosyal Sürdürülebilirliğin Rolü

Sürdürülebilir kalkınma, en temel anlamıyla gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitelerinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan gelişmeler olarak tanımlanabilir. Bu kavram, mevcut teknolojilerin ve toplumsal örgütlenmenin etkisindeki çevrenin ve kaynakların insan faaliyetlerini karşılayabilme ve kendisini yenileyebilme kapasitesinden ileri gelen ve mutlak olmayan sınırlamaları içerir (United Nations General Assembly, 1987: 16). Planlamada ve konut alanlarının inşasında sürdürülebilirlik her ne kadar gelişmiş ülkelerin çoğunda bir ön koşul olarak görülse de gelişmekte olan ülkelerde uygulamaya ve toplumsal etkilere yönelik tartışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Fatourehchi ve Zarghami, 2020: 2–3). Çevreye duyarlı, adil, sağlıklı ve verimli mekanlar sağlamaya yönelik yaklaşımları içeren sürdürülebilirlik kavramı, tanımı gereği çevresel, ekonomik ve insan etkilerini içeren bütüncül bir bakışı gerekli kılmaktadır.

Sürdürülebilirliğin bu üç ayaklı kavramsallaştırılması (çevresel, sosyal ve ekonomik) literatürde yaygın olarak kabul görmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürde, merkez ülkelerde

ekonomik gelişmenin sürdürülebilirliği kalkınmanın ana enstrümanı olarak kabul görünürken, geç 1960'lar ve erken 1970'lere geldiğinde, batı dünyası modern çevre hareketlerinin yükselişine tanık olmuş ve sürdürülebilirlikte ekonomik gelişmenin baskınlığı çevresel eleştirilerle sorgulanmaya başlamıştır. 1980'ler boyunca bir şekilde bastırılmış olan ekonomik kalkınmanın ekolojik eleştirilerine eklenen toplumsal odaklı eleştiriler, 'sürdürülebilir kalkınma' olarak adlandırılacak yeni gündem altında ekonomik kalkınmayla iç içe geçerek ilerlemeye devam etmiştir (Purvis vd., 2019: 683–684). Günümüzde bu üçlü strüktürün bir bileşeni olan sosyal sürdürülebilirlik, 1990'lı yıllardan itibaren kentsel planlama, konut ve kentsel politika alanlarının gündeminde yeniden giderek artan bir etkiye sahiptir.

Ekonomik ve çevresel konuların temelini oluşturan sosyal sürdürülebilirlik, fırsat eşitliği, eşit istihdam ve gelir dağılımı, kaynaklara ve sosyal hizmetlere hakkaniyetli erişim gibi uygulamaları içerir. Uygulamada, sürdürülebilirliğin ekolojik ve ekonomik yönüne çok fazla eğilerek toplumsal olanı göz ardı etmek, sosyal eşitsizliği şiddetlendirerek sosyal dışlanma ve ayrışmayı körükleyen bir araca dönüşme tehlikesi taşır (Gu ve Xhang, 2021: 2). Colantonio ve Dixon'a (2011) göre, sosyal sürdürülebilirlik konusunda hükümetler ve kural koyucuların rollerini belirleyen temel anahtar temalar; demografik değişim (yaşlanma, göç, mobilite vb.), sosyal karma, kimlik (kültür ve yerin ruhu), katılım (yetkilendirme ve erişim), sağlık ve güvenlik, sosyal sermaye ve yaşam kalitesidir (mutluluk ve refah) (Colantonio ve Dixon, 2011: 24–25). Bunlar arasından, mimarlık ve kentsel planlamada tekrarlayan politika alanları haline gelen ve birbirleriyle iç içe geçen, sosyal karma ve sosyal sermaye temalarını kapsayan katılımın temel dinamiklerini anlamak ve uygulamaya geçirmek toplumsal sürdürülebilirliğin kilit noktasıdır.

Sosyal sürdürülebilirliğin ve kalkınma politikalarının uygulanmasında yönetim ve planlamaya katılım son yıllarda temel unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Toplumların ve yaşam çevrelerinin sosyal sürdürülebilirliği açısından katılım süreci öncelikli olarak toplulukların ihtiyaç ve isteklerini ifade etmelerine ve bu doğrultuda politika geliştirilmesine, uygulanmasına ve izleme süreçlerine imkân tanır ve böylece toplulukların temsil süreci işbirliğine dayalı yönetimle sonuçlanır. Bu yaklaşım, kamu politikası oluşturma sürecinde demokratik haklara dayanır. Böylelikle toplumun değerleri ve tercihleriyle uyumlu çevrelerin oluşturulması, yerel dinamiklere ilişkin farkındalığın geliştirilmesi ve politik alanda ortaya çıkabilecek çatışmaların önlenmesine yönelik varsayımlara dayanan verimlilik argümanının temeli oluşmaktadır (Colantonio ve Dixon, 2011: 25–26).

Katılım kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası liberal demokrasilerin temsil krizine alternatif olarak gelişen yönetim uygulamalarıyla birlikte kentsel bir hak olarak ortaya çıkmış ve belli ölçülerde de olsa pratiğe yansımıştır. Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren yerleşme ve sivil toplumun gelişimi genel

bir politika olarak izlenmiş olmasına karşın, uygulamada katılım kavramı plancılar tarafından farklı farklı algılanmış ve içeriği belirsiz fakat olumlu görülen bir mite dönüşmüştür. 2000'li yıllardan itibaren ise yerel katılıma dayandırılması gereken politikalar giderek uzaklaştığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, Türkiye'nin siyasi kültürü içerisinde yaygın bir yer tutan ve yeni formlarıyla yeniden yükselişe geçen popülist eğilimlerdir (Ökten vd., 2013: 46; Tekeli, 2009: 194–195). Günümüzde, demokrasinin temsil krizinden faydalanan ve katılımcı demokrasiye karşı bir yapı sergileyen illiberal popülist eğilimlere karşı katılım tartışmaları yeniden gündeme gelmektedir.

Popülizme Karşı Katılım

Günümüzün en popüler kavramlarından biri haline gelen popülizm kavramı, her ne kadar üzerinde uzlaşıya varılmış bir tanımı olmasa da siyasi bir rejim olmaktan ziyade zamana ve mekâna göre farklılaşan kurumsal işleyiş alanlarına uyum sağlayabilen bir politika yapma yöntemidir.¹ Mouffe'nin (2019) "popülist moment" olarak tanımladığı konjonktürde, sistem karşıtı heterojen talepleri temsil etme iddiasıyla ortaya çıkan popülizm, temsili demokrasiden fayda sağlanan, ancak toplumun bazı kesimlerinin temsil edilmediği ve sembolik olarak yaratılan "gerçek halk" temsiline yaslanan bir ortam hazırladığı için (Mouffe, 2018: 12–13; Müller, 2016: 101–103) katılıma açık olmayan bir yapı sunar ve uzun vadede toplumsal sürdürülebilirliğin önünde engel teşkil eder.² 2008 ekonomik krizi sonrasında neoliberal modelin görünür kıldığı çelişkiler³ ve günümüzdeki neoliberal hegemonik oluşumun gerek sağdan gerek soldan çeşitli hareketler tarafından sorgulanır olması, popülist moment olarak adlandırılan konjonktürü tanımlamaktadır (Mouffe, 2018: 10–11). Günümüzde küresel ölçekte yaygınlaşan popülist eğilimlere karşı kent hareketleri ve profesyonellerin muhalefeti giderek yükselmekte, akademide ve sivil toplumda "katılım" tartışmaları yeniden gündeme gelmekte ve mevcut sistemin çelişkileri sorgulanmaya devam etmektedir.

Batuman'a (2020) göre, Türkiye'deki güncel eğilimler ışığında kentsel popülizm iki aşamada ele alınabilir. Bunlardan ilki, 1990'ların ortalarında göreve gelen İslamcı belediye başkanları sayesinde kentsel hizmetler üzerinden hızla genişleyen ağlarla biçimlendiği dönemdir. İkinci aşama ise AKP'nin iktidara gelmesiyle kentsel hizmetlere kentsel mekân üretiminin de eklemlendiği bir hegemonik inşa sürecidir. Bu yapının ana taşıyıcıları, kentsel dönüşüm mevzuatıyla birlikte TOKİ ve büyükşehir belediyelerine verilen geniş yetkiler olmuştur. Böylelikle ortaya çıkan mekân üretim rejimi, Türkiye'nin siyasi tarihinde geniş yer tutan ve piyasa mekanizmalarının işleyişine karşı bir yapı sergileyen mevcut popülist yeniden dağıtım araçlarının tasfiyesine yönelerek neoliberal modelle bütünleşen yeni bir mülkiyet rejimini devreye sokmuştur. Öte yandan, yine piyasa dışı karşılıklık ilişkilerine tutunarak patronaj sisteminin yüzeyini genişletmiş ve sembolik bir "gerçek halk" tahayyülüne dayanan yeni bir popülist söylem inşa etmiştir (Batuman, 2020; Kuyucu, 2010: 124–125).

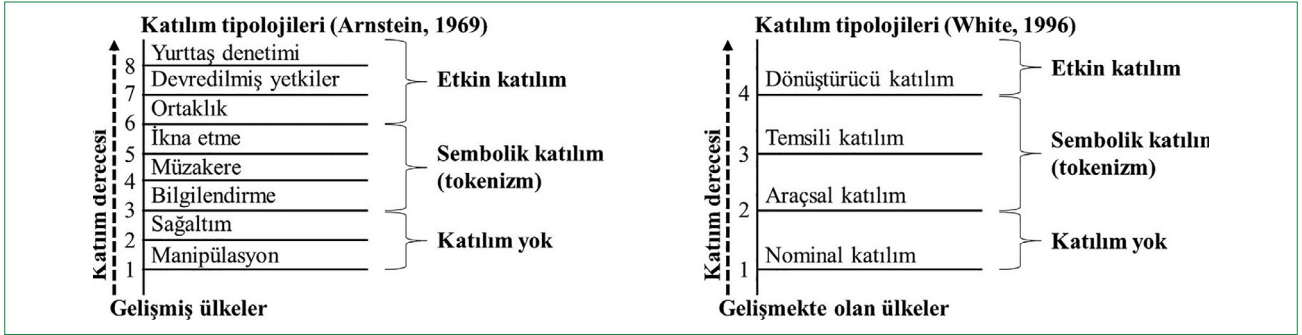
1990'ların krizi içinde inşa edilen kentsel hegemonyanın dayandığı azınlık/çoğunluk denklemi, Gezi Direnişi ile birlikte muhalefet eden toplumsal tabakanın heterojenliğini göstermesi bakımından kırılma noktası olmuştur. Bu deneyim, tarihsel açıdan Mouffe'nin (2018) popülist moment olarak işaret ettiği, 2008 kriziyle tetiklenen küresel işgal eylemlerinin bir parçası olarak görülürken, diğer yandan yeni kent rejiminin yakın ilişkiler ağından beslenen⁴ ve TOKİ kanalıyla gerçekleşen soyulaştırma projelerinin yarattığı huzursuzluklara karşı çeşitlenen kentsel muhalefet hareketlerinin tetiklendiği bir ana denk düşer. Tüm bu gelişmelerin ortak noktasının, kent ve konut hakkı çerçevesinde "katılım" ilkesi etrafında birleşen demokratik hak ve özgürlük talepleri olduğu görülmektedir. Bu nesnel koşulları takiben kentsel hegemonyanın yaşadığı sarsıntının en önemli göstergeleri, 2019 yerel seçimlerinde muhalefetin kontrolüne geçen belediyeler ve buna karşılık iktidarın başkanların siyaset üretme kapasitelerini sınırlayan girişimleridir (Batuman, 2020; Aksoy, 2008: 13–17). Bu durum öte yandan

¹ Kitleleri konsolide etmek için retorikini seçkin karşıtlığı üzerinden kuran popülizm, farklı ideolojilere uyum sağlayabilen bir eğilim olarak küresel bir yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'de Erdoğan, Fransa'da Sarkozy, Le Pen ve Jean-Luc Mélenchon, İngiltere'de Farage ve Corbyn, İtalya'da Berlusconi, Salvini ve Grillo, Macaristan'da Orbán, İspanya'da Pablo Iglesias, ABD'de Trump ve Sanders, Venezüella'da Chávez, Bolıvy'a'da Morales, Ekvador'da Correa, Arjantin'de Kirchner ve eşi Cristina gibi dünyanın farklı ülkelerinde birbirine zıt politik içeriklere sahip partiler ve liderler popülist olarak adlandırılmaktadır (Traverso, 2019: 20).

² Müller'e (2016) göre, sembolik olarak tek ve homojen bir halk yaratma fantezisi içinde olan ve bu çerçeveden dışında kalan kitleleri ve rakiplerini "halk düşmanı" olmakla niteleyen, gerçek halkı yalnızca kendilerinin temsil edebileceğini öne süren popülist iktidarları teşhis etmenin 3 yolu vardır; (1) devleti sömürgeleştirme (devlet aygıtını gasp etme ve yolsuzluk), (2) kayırmacılık (ayrıcalıklı hukuk) ve (3) sivil toplumu bastırma (Müller, 2016: 4).

³ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel kapitalizm irili ufaklı çok sayıda kriz yaşamıştır. Zaman içinde kapitalizmin krizlere karşı dayanımını arttırdığı inancının yaygınlaşması, kapitalizmin her krizi ileride daha büyük krizler yaratacak önlemler alarak bastıracağı gerçeğinin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, 2008 krizi de en yakın nedeni itibarıyla 2000 yılında internet balonunun patlamasına karşı alınan önlemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İrili ufaklı çok sayıda yeni teknoloji şirketinin hisse senetlerinin işlem gördüğü, tam elektronik özellik taşıyan, ABD'nin en büyük otomatik internet borsasında 1999 ortaları ve 2000 yılı mart ayı arasında %75 değer kazanan endeksler, internet balonu olarak adlandırılan bir ortamı beraberinde getirmiş ve bu gelişmeleri takip eden iki buçuk yıl içinde %75 değer kaybetmiştir. Yüksek risk unsuru içeren mesnetsiz ve denetimsiz girişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan çarpıcı fiyat artışları ve onu takip eden çöktürmelerin yaşandığı bu ortamlar, ekonomide "balon" olarak adlandırılmaktadır. Küçük bir azınlığın düşlerini yansıtan finans kapitalizminin kamuoyunu yönlendirdiği bu ortamda, ani değer artışı ve sonrasında kaybına sahne olan NASDAQ balonuna karşı faizlerin aniden düşürülerek ucuz kredi bolluğu yaratılması ve yatırımcıların gayrimenkule yönlendirilmesi, kitlelerin "mülk toplumu (ownership society)" olarak tasarlanma ideali mali piyasalarda radikal bir değişimi getirmiş ve türev araçlarını devreye sokmuştur. Türev finans ürünlerini yaratan bankalar ve derecelendirme kuruluşlarının ön ayak olduğu 2008 kriziyle spekülasyon fonlar önemli ölçüde değer kaybetmiş ve kriz reel piyasaları etkileyerek küresel çapta durgunluk yaratmıştır (Timur, 2015: 61–69; Palgrave, 1926 ve Brunnermeier, 2008'den aktaran Oran, 2011: 152). Böylece toplumsal bir nitelik kazanan krizin etkileri, her kriz döneminde olduğu gibi siyaseti de etkilemiş ve popülist momentin önemli kilometre taşlarından birini teşkil etmiştir. Krizin sarsıntılarını en derinden yaşayan sektörlerin başında ise inşaat ve gayrimenkul sektörleri gelmektedir.

⁴ Türkiye'de iktidar-sermaye arası ilişki haritaları için bkz. Mülksüzleştirme Ağları. Türkiye'de cumhuriyet tarihi boyunca devlet ve işadamları arası ilişkilerin arkeolojisi için ayrıca bkz. Buğra, 2017.

Şekil 1. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde katılım tipolojileri (Kaynak: Arnstein, 1969; White, 1996).

yerel yönetimleri ortak talepleri bir araya getiren ve katılımcı ilkeler doğrultusunda belediyeleri müzakere alanı olarak yeniden tanımlayan, dışlayıcı değil kapsayıcı politikalar üretmeye yönelik potansiyelleri üreten kurumlar olmaya zorlamaktadır.

Kentsel bir hak olarak katılım kavramı, ağırlıklı olarak otorite ve halk arasındaki güç dağılımının dereceleri üzerinden ele alınır. Yalnızca plancılara teknik bilgisine dayanarak hazırlanan ve uygulamada başarısız olan projeler, toplumun gerçeklerine duyarlı ve uygulamada daha etkin olabilecek katılımcı deneyimlere olan gereksinimin artmasında belirleyici bir neden olarak hatırlanmalıdır (Tekeli, 2009: 194). İlk olarak Arnstein'in (1969) merdiven metaforu üzerinden açıkladığı katılım kavramı, temelde bilginin paylaşımı, kentlilerin kaynaklara erişimini ve karar alma süreçlerinde, programın yürütülmesinde, yönetim ve gözetim ilişkilerinin belirlenmesinde rol almasını konu edinir (Arnstein, 1969: 176). Arnstein'in (1969) önerilerini takip eden, farklılaşan zaman dilimlerinde farklı coğrafyalara yönelik geliştirilen katılım tipolojilerine bakıldığında, alttan yukarıya doğru; (1) katılımın olmadığı evre, (2) sembolik katılım evresi ve (3) etkin katılım evresi olmak üzere üç aşamada geliştirildiği görülmektedir (OECD, 2013: 10–13) (Şekil 1). Katılımcı planlama ve tasarımda yaklaşımlar benzerlik gösterse de katılım organizasyonunun kurumsallaşma süreci kültürel ve politik iklime göre farklılık göstermekte ve ele alınan lineer organizasyon şemalarının dışında gelişen pratikleri ve kurumları da gündeme getirebilmektedir. Kentleşme sürecinin temel itici güçlerinden biri olması ve mekânın üretimine dair kolektif bir örgütlenme sürecini içermesi bakımından konut alanlarında katılımcı tasarım yaklaşımları da üzerinde önemle durulması gereken toplumsal bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır (Adanalı, 2020: 5).

Konut Alanlarında Katılımcı Tasarım

Konutun serüvenine bakıldığında, modern öncesi toplumlarda yalnızca barınma nesnesi olarak işlev görürken, üretim organizasyonu karşılıklılık (*reciprocity*) ilişkileri ve kendine yeterlilik (*householding*) ilkesine dayanarak gerçekleşmiştir.⁵ Sanayileş-

me, hızlı kentleşme, seri üretim gibi fenomenlerin dönemin itici gücünü belirlediği modernleşme çağında ise konut bir tasarım nesnesi olarak yeniden ele alınırken, mimarlar ve tasarımcılar ev içi yaşamı da tasarlamaya yeltenmiş ve konut giderek bütün öznellikleri yok sayarak rasyonelleşip nesnelleşmiştir (Talu, 2012; Altınyıldız Artun, 2012). Geleneksel toplum yapısı aşılrken, yapı ustası kimliğinden sıyrılan mimar, özerk birey haline gelmiş ve kendisini topluma doğruyu gösteren bir öncü olarak tanımlamaya başlamıştır. Tasarımının kullanıcıyı içermediği, "yeni ve doğru" olanın dayatıldığı, katılımdan uzak bir tasarım ve üretim sürecine sahip yapısının belki de en somut örneği Le Corbusier'in "bütün ilkeler ve iklimler için evrensel bir mantık" içeren, "içinde yaşanılan bir makine" olarak nitelediği modern konuttur (Tanyeli, 2007: 11; Gürallar, 1997: 105; Şumnu, 2012).

Kapitalizmin piyasa mantığı ile birlikte mimarlar giderek toplum içindeki konumunu kaybetmiş, "biçim" ve "gösteri" gibi kavramların gündemi belirlediği bu yeni ekonomide eşi görülmemiş bir kanunlar silsilesi altında verimlilik ve uyum dayatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Maksimum kâr odaklı müşterileri kitlesi ve yüksek verimlilik beklentisi içerisinde mimarın konumu bu organizasyonel şema içerisinde büyük dönüşüme uğramıştır. Bu ortamda, mimar giderek içinde bulunduğu projede işin bütününe daha az hâkim bir vaziyette, yalnızca kendi uzmanlığını ilgilendiren iş parçası için sürece dâhil olan bir aktör halini almış ve karar alma süreçlerinin dışına itilmiştir (Miessen, 2010: 27–28; Çetken ve Uluoğlu, 2021). Bu durum kuşkusuz barınma veya kullanım amacına hizmet eden konutun artık yatırım aracı ya da nesnesi olarak gayrimenkul biçiminde yeniden tanımlanmasını ve sermaye birikiminin büyük kent parçaları ve büyük ölçekli gayrimenkul üretimi üzerinden gerçekleşmesini öngören neoliberal öğretilerin bir sonucudur (Harvey, 2019).

Mimarlar için hal böyle iken, yaşam çevreleri üzerinde söz sahibi olabilmek, karar alma ve faaliyete geçirme bakımın-

⁵ Polanyi'ye (1944) göre, piyasa öncesi toplumlarda ekonomik davranışlar, karşılıklılık (*reciprocity*), yeniden dağıtım (*redistribution*) ve kendine yeterlilik (*householding*) ilkelerine göre işleyiş gösterirdi. Üretim amacı pazara yönelik değil, geçime yönelikti. Günümüz piyasa toplumlarında ise bu davranış ilkeleri yerini sırasıyla parlamenter sistem, merkezi devlet ve değişim (piyasa) kurumlarına bırakmıştır (Acemoğlu ve Robinson, 2012). Konut da benzer üretim ve tüketim organizasyonu içerisinde barınma nesnesinden tüketim nesnesine dönüşerek piyasada dolaşıma giren bir metaya dönüşmüştür.

dan geniş kitleler için de durum pek parlak sayılmaz. Çoğu zaman plancılar ve mimarların teknik bilgilerine dayanılarak kullanıcı dahil edilmeden tasarlanan mekanlar, gündelik yaşamın gerçeklerine yanıt verememektedir. Gürallar'ın (2014) "tasarım iktidarı" olarak nitelediği bu olgu, neoliberal hegemonyanın iktidar ve denetleme kanallarıyla birlikte toplumlara giderek pasif izleyiciler olarak tahayyül etse de günümüzde hem Türkiye'de hem de dünyada bu nesnel koşulların yarattığı huzursuzluğa karşı kitleler mekân üzerindeki iktidarı bölüşmeye yönelik talep ve eylemlerini ortaya koymaktadır. Çünkü iktidar tarafından mutlak ve aşkın olarak hayal edilen mekân, gündelik yaşamda olumsal olup, tasarım ve yönetim iktidarına ortak olacak kolektif iktidar örüntülerine açık bir mekanizmadır (Gürallar, 2014: 72–73). Mimarlık ve şehircilikte katılım, çoğunlukla bu iktidar yapısını paylaşmaya yönelik alternatif bir erişim biçimi ve yetkiyi kullanıcıya devretmenin bir aracı olarak anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda yaygın olarak tartışılan katılım tipolojilerinin de çıkış noktasını temsil eder. Günümüzde aktif katılımı inşa edilen bir "bilgi mimarisi"ne duyulan ihtiyaç (Miessen, 2010: 29–30), bizleri katılım ve katılımcı tasarım üzerine yeniden düşünmeye sevk etmektedir.

Konut alanlarına yönelik kentsel stratejileri yönlendiren ekonomik ve politik yönelimlerin bir uzantısı olarak işlev gören kentsel dönüşüm ve soylulaştırma programlarının son yıllarda kent gündemini yoğun biçimde meşgul ettiği ülkemizde, bu uygulamaların sosyal eşitsizlikleri derinleştirdiği, geniş kitlelerin taleplerini göz ardı ederken yalnızca sermaye ve rant odaklı işleyişe sahip olduğu açıkça görülmektedir. Türkiye'de özellikle 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004) ve 5393 sayılı Belediye Kanunu (2005) girişimci belediyeciliği kurumsallaştırırken, 4966 sayılı Kanun (2003) ile Toplu Konut Yasası'nda yapılan değişiklik, TOKİ'yi sınırsız denebilecek yetkilerle donatmış ve İdare'yi tekel konumuna getirerek amacından uzaklaştırmıştır (Aksoy, 2008: 2–3; TBMM, 2010: 73). Ayrıca, bu gelişmeler "Kentsel Dönüşüm Yasası" olarak bilinen 6306 sayılı Kanun (2012) ve tarihi alanların dönüşümünü hedef alan 5366 sayılı Kanun'un (2005) sonuçlarıyla birlikte düşünüldüğünde, büyük rantların elde edildiği ve bu rantın toplumun belirli bir kesimi arasında bölüşüldüğü açıkça görülmektedir (Boratav, 2016: 205; Sönmez, 2013: 155–160; Mülksüzleştirme Ağları).

Kamunun konut alanına yönelik bu müdahaleleri ile yetkileri artan yerel yönetimler, bir yandan sermaye yanlısı planlar üretirken, diğer yandan devlete ait taşınmazların satışını gerçekleştirerek özel girişimcilere ve gayrimenkul geliştiricilerine büyük imkanlar sağlamıştır. Gerçekleştirilen plan tadilatlarıyla kentlerin birçok yeri ya imara açılmış ya da var olan yoğunluklar artırılarak yatırımcılara fırsat alanları sunulmuştur. Örneğin, İstanbul'da Karayolları Arazisi (Zincirlikuyu), Beşiktaş Tütün Deposu, Mecidiyeköy Likör Fabrikası, Levent İETT ara-

zisi gibi değerli taşınmazlar özel şirketlere satılarak kamuya ait olan bu yerlerde otellerin ve lüks konutların yapımının önü açılmıştır (Kuyucu, 2010: 128). Diğer yandan, esas amacı kâr amacı gütmeyen dar ve orta gelirli kesimlere yönelik ucuz ve sosyal konut üretmek olan TOKİ, elde ettiği yetkilerle her türlü denetlemeden muaf biçimde merkezi aktör olarak konut alanında orta ve üst sınıflara konut üreten girişimci işletmecinin rolünü üstlenmiştir (TBMM, 2010: 73). Ayrıca, gecekondu bölgeleri ile kent merkezlerindeki tarihi alanlarda yaşayan yoksul ve güvencesiz grupların arsalarını 5366 sayılı Kanun'un getirdiği en önemli araçlardan birisi olan "acil kamulaştırma" yoluyla girişimcilere devretme aracına dönüşmüştür.

Böylece, konut ihtiyacını enformel sektörde çözen ve kapitalist piyasa sistemine tam entegre olmayan kesimler formel konut ekonomisine dahil olurken, merkezi yönetimin izlediği agresif politikalarla bu kesimlerin barınma sorunları ve konut hakları görmezden gelinmektedir. Bu düzen kendisini "kamu yararı" maskesi altında "halk için" retorikini kullanan güncel bir popülist söylem ve yeni bir hegemonya inşa ederek gerçekleştirmektedir. Kentsel dönüşüm programları bu yanı sıra sosyal karma, kültür, kimlik ve yerin ruhu, katılım, sağlık ve güvenlik, sosyal sermaye ve yaşam kalitesi ilkelerini göz ardı etmektedir. Bu durum, sosyal sürdürülebilirliğin tüm ilkelere ihlal ederken öte yandan toplumsal krize karşı gelişen kentsel muhalefet hareketlerinin yükselişiyle, karar alma sürecine dâhil olmak amacıyla müzakere ve katılım talepleri ön plana çıkmaktadır.

Tarihsel açıdan; müzakere, demokratik karar verme ve kapsama üzerinden okunan katılım kavramı, önce doğrudan, sonra da temsili demokrasi gibi adlar altında uygulama alanı bulmuştur (Miessen, 2010: 13; Keleş vd., 2020: 15). Mouffe (2018)'in liberal demokrasi tanımından hareketle demokratik mekân planlamasını mekânsal antagonizmaların agonizmaya dönüşümü olarak tanımlayacak olursak, erk sahibi otorite ve halk arasında kolektif iktidar iklimine odaklanan katılım tipolojilerine ilk olarak Sherry Arnstein merdiven metaforu üzerinden açıklama getirmiştir. Arnstein'in (1969), erkin yeniden dağıtımını konu alan derecelendirme önerisine göre, en alt basamaklar hiç katılımın olmadığı ya da çok düşük düzey katılımın olduğu süreçleri temsil ederken, en üst basamaklar, halkın mekânsal iktidarın ortağı olduğu aşamaları göstermektedir (Mouffe, 2018: 45–46; Arnstein, 1969: 216) (Şekil 1). Böylece, erkin yeniden dağıtımında otoritelerin taviz verdiği ölçüde halkın yararına mutabakatın sağlanması ne ölçüde gerçekleşirse, toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasının da o denli güçleneceği vurgulanmaktadır (Gaber, 2019: 189–190).

Yükselen katılım tartışmalarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan koşullara bakıldığında, dünyada eş zamanlı ortaya çıkan ve sınıf özcü perspektiften açıklanamayan, çeşitli tahakküm bi-

Şekil 2. Byker Wall ön görünüşü (solda), bahçe içinden görünüş ve peyzaj (ortada) ve Byker toplum merkezi (sağda) (Kaynak: Abrams, 2003: 120–122).

Şekil 3. Lucien Kroll'un Louvain Katolik Üniversitesi öğrencileri için tasarladığı konaklama yapısı projesi (Kaynak: Milgrom, 2008: 273–274).

çimlerine karşı gelişen insan hakları ve çevre eksensiz asimetrik toplumsal hareketlerin (ikinci dalga feminizm, eşcinsel hareketi, ırkçılık ve savaş karşıtı hareketler, çevre yanlısı eylemler, öğrenci hareketleri vb.) gündemi belirlediği, Mouffe'nin (2018) "popülist moment" olarak adlandırdığı heterojen taleplerin bir kırılma anı yarattığı görülür. (Arrighi vd., 1989: 35–36; Mouffe, 2018: 9) Böyle bir arka plana dayanan politik iklimin mimarlık ve planlama disiplinlerindeki karşılığı, çeşitlenen taleplere duyarlı, savunmacı ve katılımcı planlama ve tasarım pratikleri olmuştur. Eş zamanlı olarak mesleki rekabet ortamının profesyoneller üzerindeki baskısı, mimarları ve planlıları kim için ve nasıl çalıştıkları üzerine radikal sorgulamalara yöneltmiş ve bu durum tasarımcıların geleneksel uygulamaları reddederek insan hakları ve katılım temelli araçlar keşfetmelerine öncül olmuştur (Davidoff, 1965: 333; Comerio, 1984: 227). Katılımcı tasarımın temelini oluşturan ve döneminin görünür olmaya başlayan iklimini belirleyen bu yaklaşımlara kısaca bakıldığında, ölçekten kurumsallaşma derecelerine dek pek çok açıdan birbirlerinden farklılaştığı da görülmektedir.

ABD'de ilk olarak 1960'larda büyük ölçekli kentsel yenileme projelerine karşı gönüllü profesyonellerin desteğiyle yerel halkın gerçekleştirdiği direniş hareketleri, ilk etapta projelerin ertelenmesine neden olmuş ya da belli ölçüde tavizlerle gerçekleşmiştir. 1970'lerde zenginleşmeye başlayan toplumsal hareketler, ağırlıklı olarak genç profesyonellerin süreçlere dahil olduğu, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin de yardımcı tarafsız aktörler olarak katıldığı ve devletin kısıtlı ölçüde finanse ettiği küçük ölçekli onarım⁶ projelerini içermekteydi. Avrupa'da ise katılımcı planlama girişimleri ABD'den farklı olarak, devletin önemli ölçüde finanse ettiği, deneyimli profesyonellerin önderliğinde, kent konseyleri ya da ilgili kurumların dahil olduğu büyük organizasyonlar⁷ olarak gerçekleşmiştir (Comerio, 1987: 15–19). Avrupa merkezli uygulamalarda, planlamada halk katılımının sosyal devlet ve demokratik toplum anlayışının bir uzantısı olarak görülmesi, kurumsallaşan katılım organizasyonlarının gelişiminde temel motivasyonu oluşturmuştur. Ancak, 1970'lerden sonra ekonomik uyumun bozulması ve 1980'lerden itibaren baskın hale gelen neoliberal

⁶ Örneğin, Tucson ve Arizona'daki tasarım merkezleri, varoşlardaki evlerin ilkel tuvaletlerini (*bit privy*) kaldırarak yerlerine prefabrik banyo ünitelerinin yapılmasını öngören programı finanse etmişlerdir. Diğer şehirlerde de kaldırım onarımı, konut iyileştirme ve sebze bahçeleri projesi gerçekleştirilmiştir (Comerio, 1987: 16).

⁷ Örneğin, İngiltere Newcastle'da Ralph Erskine ve Vernon Gracie önderliğinde Byker Konutları projesi hayata geçirilmiştir (Şekil 2). Mimarlar, mevcut kullanıcıların aile bağlarını koparmadan, yaşam biçimlerini ve mahalle geleneklerini sürdürerek yeni konut edinmeleri amacıyla onlarla irtibat halinde kalmak için alanda bulunan ofislerini 12 yıl boyunca açık tutmuşlardır. Lucien Kroll'un Belçika Louvain-la-Neuve'de gerçekleştirdiği öğrenci yurdu projesi de önemli örneklerdendir (Şekil 3). Projede öğrenciler yalnızca tasarım sürecinde değil, inşaa aşamasına da aktif olarak dahil olmuşlardır. Ayrıca, öğrencilerin yanı sıra mahalleliyle de yapılan merdiven toplantıları ile çevre sakinlerinin istekleri de dikkate alınmıştır (Comerio, 1987: 17–18; Evans, 1985).

politikalar sonucu sosyal refah devleti uygulamaları geri çekilirken, katılımcı süreçlerin finansmanı giderek gerilemiş ve sermayenin kent mekânı üzerinde kurduğu hegemonik yapı giderek güçlenmiştir (Fülberth, 2011: 245–246; Comerio, 1987: 20).

Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda ise hem hızlı kentleşme dinamiklerinin getirdiği belirsizlikler hem de yasal boşluklar ve yetersizlikler nedeniyle katılımcı planlama ve bütçeleme yaklaşımlarında kısıtlılıklar ve güçlüklerle karşılaşmaktadır (İbrahim, 2011: 699–700). Ayrıca, piyasa dinamiklerinin ve özellikle de finans kapitalizminin etkisinde kent topraklarının yatırım aracına dönüşmesi, yeni birikim rejiminin baskısını kent mekânında ve konut alanlarında giderek daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Bu noktada, popülistler her ne kadar neoliberal küreselleşme karşıtı kültürel retorikle iktidara gelse de ekonomik alanda neoliberal ilkelerle uyumlu bir çizgi izlemekte ve bu durum sosyo-mekansal ayrışmayı derinleştirmekle birlikte konuta erişimde güvensizlik ve eşitsizliğe neden olmaktadır (Waldron, 2021: 1220).

Türkiye’de geleneksel ekonominin çöküşüne işaret eden 2001 krizi sonrası seçkin karşıtı retorığı kullanarak iktidara gelen AKP hükümeti, yoğun bir siyasi programla ülke ekonomisini küresel piyasa ekonomisine entegre etmeye çalışmıştır (Buğra, 2001). Hükümetin konut alanında en belirgin girişim, TOKİ’yi merkez aktör haline getirerek bir rant dağıtım kurumuna dönüştürmesi olmuştur (Sönmez, 2013: 144–150). Kentsel dönüşüm adı altında gerçekleştirilen soylulaştırma/ yenileme/ canlandırma projeleri, bu uygulamalardan etkilenecek olan kesimlerin katılımından bütünüyle uzak bir ortamda, şeffaflık içermeyen, antidemokratik yollarla gerçekleştirilmektedir (Uzunçarşılı Baysal, 2013: 84). Ayrıca, İdare’nin aldığı yetkilerle faaliyet alanını -okul, hastane, stadyum, karakol, bakanlık binaları vb. dahil olmak üzere- oldukça genişleterek kentin her yerinde etkinlik gösterdiği ve girişimci bir müteahhit firma gibi işlev gördüğü söylenebilir.

Kentin öncelikle gecekondu bölgelerinde ve koruma alanlarında gerçekleştirilen müdahalelerin uygulama alanlarına yönelik seçimde muğlaklık göze çarpmaktadır. Bunun nedeni, ilgili yasa ve yönetmeliklerin kaba ölçütler dışında herhangi bir nesnel veri sunmaması ve bu yasal boşluklardan istifade etme eğilimidir. Örneğin, Başbüyük mahallesinde gecekondu dönüşüm projesinin hangi gerekçelerle uygulandığı açıklanmamaktadır. Hatta proje öncesinde belediye veya TOKİ’nin bir anket çalışması bile yapmadığı görülmektedir. Eldeki tek bilgi, alanın çevresinin yeni gelişen konut ve ticaret alanları ile birlikte artış gösteren rant değeridir (Kuyucu, 2010: 130). İstanbul’daki dönüşümün en kapsamlı etaplarından birisi olup bir bölgedeki nüfusun tümüyle başka bir bölgeye aktarıldığı bir yeniden iskân politikasının ürünü olan Ayazma- Tepeüstü- Bezirganbahçe odaklı kentsel dönüşüm uygulamasıdır. Bu uygulamaya dönük araştırmalarda, kullanıcıların yerleştirildikleri bölgede

ekonomik, kültürel ve etnik gerilimlerle yüz yüze bırakıldığı ortaya konmuştur. Yeni konutunun ücretini ödeyemeyen, etnik kimlikleri nedeniyle bölgede yaşayan diğer sakinlerle kuptlaşmaya maruz kalan ve site yaşamının dayattığı koşullardan etkilenen kesimlerin yeni yaşam alanlarını terk ettikleri görülmüştür (Uzunçarşılı Baysal, 2013: 88–93; Kuyucu, 2010: 132).

TOKİ’nin katılımcılık ilkesinden bütünüyle uzakta, tek merkezden verilen kararlar doğrultusunda gerçekleşen ve kültürel, etnik, dini ve coğrafi çeşitliliği yok sayan uygulamalarına ek olarak merkezîyetçi biçimde tasarlanan ve ülkenin doğusundan batısına tek tip konut üretim biçimini dayatan pratikler de göz önünde bulundurulduğunda, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik ilkelerinin neredeyse bütünüyle göz ardı edildiği, buna karşın neoliberal kent politikalarıyla uyumlu soylulaştırma politikalarının kurumun öncelikli programını belirlediği görülmektedir.

İlgili kişi ve tarafları içeren katılımcı planlama ve tasarım pratikleri temelde geleneksel/yenilikçi, doğrudan/dolaylı, formal/enformel, tabandan/tepeden (*bottom-up/top-down*) olmak üzere farklı aktörler ve süreçler arası kurumsallaşma ilişkilerini yansıtmaktadır (Maričić vd., 2018: 5). Yalnızca otoritenin veya uzmanların değil, ilgili tüm grupların karar alma süreçlerine dahil olmasını mümkün kılan bu süreçlerin kurumsallaşmasında, kamuoyu oluşumunun yanı sıra bu süreçlerin yasal düzenlemelerle güvence altına alınması önem taşımaktadır. Günümüzde karmaşık toplum yapısının çeşitlenen taleplerini karşılamada çoğunluğun kararına dayalı temsili demokrasi modelinin yetersiz kalması, bu modelin katılımcı demokrasi modeliyle desteklenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Ataöv, 2013: 125–127). Bu nedenle, yaşam alanlarının planlanmasında ve gelişiminde yerel bağlam ve dinamiklerin gözetilmesi, yalnızca ekonomik büyüme modelini gözetilen ve günümüzün yaygın eğilimini yansıtan akılcı planlamayı takviye edici bir rol oynayarak sosyal sürdürülebilirliğin etkin bir biçimde sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Katılımcı Tasarımda Yöntem, Teknik ve Araçlar

Katılımcı tasarım pratiğinin tipik planlama ve tasarım pratiklerine oranla sayısız avantajının bulunduğu söylenebilir. Bunları temelde;

- Geniş kitlelere hitap etme
- Toplulukların temel ihtiyaç ve değer yargılarını anlama ve destekleme
- Stratejik eğilimleri ve yönlendirici güçleri tespit edip tanımlama
- Karar alma süreçlerine yönelik genel çerçeveyi çizebilme ve özgün stratejiler geliştirme
- Uygun ve yönetilebilir araç, teknik ve yöntemleri belirleme
- Farklı kurumlar/inisiyatifler arası yaratıcı işbirlikleri (Mehrhoff, 1999: 46; Sanoff, 1999: 7)

olarak sıralayabiliriz.

Katılımcı tasarım pratiğinde, kullanıcılar -uzman plancı ve tasarımcıların yanı sıra- sürecin odak grubu halini alır. Kullanıcıların çeşitlenen isteklerini anlamak ve heterojen taleplere yönelik yol haritası çizilebilir için katılımcı tasarım yöntemleri 6 aşamada ele alınır:

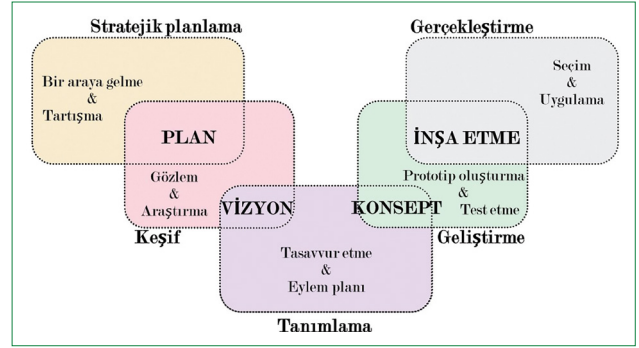
1. Stratejik planlama (Hedef belirleme, strateji seçimi ve stratejik planlama süreci)
2. Vizyon belirleme
3. Tasarım ve planlama süreci (Eğitsel süreç, lider toplantıları, odak grup görüşmeleri, forumlar, geleneksel problem çözme süreçleri, disiplinlerarası ekip oluşturma)
4. Kalabalık grup toplantıları planlama
5. Komünite eylem planı
6. Katılımcı eylem araştırması (Sanoff, 1999: 35–64)

Karar alma, tasarlama, inşa etme ve yönetim aşamalarında kullanıcıların süreçlere aktif bir şekilde dahil olması için belirlenen ilkelerin ardından kullanıcıdan gelen bilginin araştırma, planlama, tasarım ve katılımla entegrasyonunu sağlamada etkili başlangıç, eylem araştırması (*action research*) yöntemidir. Bu yöntem, temelde gündelik yaşam deneyimlerinden gelen ve yazılı olmayan bilginin elde edilmesini ve mümkün olduğunca girdiyi göz ardı etmeden bir havuzda toparlamayı amaçlayan bir dizi aracı (forumlar, toplantılar, odak grup görüşmeleri, vb.) içerir ve profesyonellerin süreç içerisinde uzmanlar olarak değil rehberler olarak var olmalarını ve kullanıcıların ise isteklerini gerçekleştirebilmek için karar alma süreçlerinden inşa sürecine dek demokratik, şeffaf ve katılımcı bir biçimde dahil olmalarını sağlar (Mehrhoff, 1999: 49–50).

Katılımcı tasarım süreci içerisinde etkili bir planlama ve tanımlı bir katılım modeli geliştirebilmede yardımcı olabilecek katılımcı tasarım teknikleri ve destekleyici araçları şöyle sıralayabiliriz:

- Farkındalık geliştirme (sergileme, medya ve iletişim araçlarının kullanımı, keşif turları)
- Dolaylı bilgi edinme (anketler, röportajlar)
- Grup etkileşimi (yüz yüze görüşme, odak grup toplantıları, atölyeler)
- Açık uçlu uygulamalar (yerel televizyon kanallarıyla işbirliği, oylama, dijital teknolojiler ve sosyal medya uygulamaları)
- Beyin fırtınası (post-it etkinlikleri, nominal grup uygulaması, yazma etkinlikleri, uzman görüşleri alma)
- İnteraktif beyin fırtınası (grup panelleri, etkileşimli fikir atölyeleri)
- Oyunlar
- Atölyeler
- Çalışma grupları oluşturma
- Kullanım sonrası değerlendirme (Sanoff, 1999: 64–84)

⁸ Konut hakkı, T.C. Anayasası 57. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Bu madde gereği “devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler.” Ancak, ilgili madde ağırlıklı olarak nicel ihtiyaca yönelik bir referans veriyor olup uygulamada kapsayıcılık ve katılımcılık ilkelerine yönelik herhangi bir önermede bulunmamaktadır. Bu bağlamda, katılm dediğimiz şey aslında mimarlığın ötesinde sosyal bilimler, politika ve yönetim/yönetişim alanlarının kesişim noktasında duran bir alandır (Hamdi, 1995: 75).

Şekil 4. Katılımcı tasarım süreçleri (Kaynak: Freire vd., 2011; Sanoff, 1999).

Bu yöntem ve araçlar, konut alanlarında da katılımcı tasarım uygulamalarında belirleyici ve yönlendirici roller üstlenirler.

Konut, fiziksel bir yapı olarak çok ötesinde, toplumsal ve kültürel bir mekandır. Mekân, Lefebvre (1991)'in vurguladığı gibi, içinde toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği salt fiziksel ve pasif bir yer değil, toplumsal, tarihsel ve politik bir üretim alanıdır. Öte yandan, günümüzde pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de konut sisteminin bir finansal model olarak piyasa güdümlü organizasyonu, ekonomik, sosyal ve çevresel eşitsizlikleri derinleştirmekte ve toplumları yaşam alanları hakkında pasif bir konuma sürükleyerek sürdürülebilirliği riske atmaktadır. Bu risklerin en aza indirilmesi için kentlerin gelişimine yönelik karar alma süreçlerinde yurttaşların katılımını ve anlamlı katkılar sunmasını içeren “kent hakkı”nın gözetilmesi gerekir. Bunun yanında, insanın en temel haklarından birisi olan “konut hakkı”nın⁸ uygulamada kapsayıcı ve katılımcı süreçlerle desteklenmesi ile sosyal ayrışma ve dışlanmanın önüne geçilerek sürdürülebilir yaşam çevreleri inşa edilebilir (Sanoff, 1999: 173; Lefebvre, 1991: 11; Dore, 2021: 4–5; Cociña, 2018: 1; Wissink, 2015: 323).

Konut alanlarında katılımcı tasarım modelleri, tıpkı planlamada olduğu gibi benzer süreçleri içerir. Öncelikli olarak, kullanıcı gruplarının bir araya geldiği ve hedeflerin tanımlandığı stratejik planlama aşamasını gözlem ve araştırmalara dayalı keşif aşamasına bağlayan planlama evresi gelir (Şekil 4). Ardından, proje için bir vizyon belirlenerek eylem planı araştırmaları gerçekleştirilir ve tasarım süreci için ortak kararları içeren bir konsept ortaya konulur. Sonrasında, kolektif tasarım süreçlerinin ardından prototip oluşturma ve test etme aşamalarını içeren geliştirme evresi ve son olarak belirlenen prototipler arasından yapılan seçimlerin uygulaması ve yönetimi ortak akıl yürütülerek gerçekleştirilir (Freire vd., 2011: 239–245).

Katılımcı tasarım süreçlerini kullanıcıdan elde edilen verinin sürdürülebilir bir yaşam çevresine dönüşümü olarak kabul edecek olursak, süreçte rol alan aktörler olarak profesyonel

tasarımcıları birer çevirmen olarak düşünebiliriz. Bu bağlamda, etkin bir çevirinin ortaya çıkabilmesi için etkili bir dil ve iletişim ortamının sağlanması gerekmektedir. Profesyonellerin dışında kalan kullanıcıların kendilerini ifade edebilmesi için en etkili yöntem ve araçların keşfedilmesi bu açıdan çok önemlidir. Katılımcıların kendilerini ifade edebilmeleri için kullanabilecekleri araçlardan bazılarını eskiz, fotoğraf, karikatür, yazı (metin), resim, video, simülasyon, diyagram, haritalama, model ve maket olarak sayabiliriz. Ayrıca, kullanıcıların diğer kullanıcılarla ve tasarımcılarla iletişimini ve etkileşimi ortaya çıkarabilmek için çok çeşitli yöntemlerden faydalanılabilir. Bunlardan en etkili yöntemlerden bazılarını aktivite toplantıları, atölyeler, oyunlar, fikir yarışmaları, interaktif görüşmeler, anketler, oylama, kolektif fonlama, uzman görüşleri ve halka açık etkinlikler olarak sayabiliriz (Wates, 2000: 24–129). Ayrıca, kamuoyu oluşturma ve farkındalık yaratma amacıyla dijital dünyanın olanaklarından faydalanmanın, medya ve sosyal medya araçlarını etkili kullanmanın da önemli olduğu görüşündeyiz. Öte yandan hem disiplinlerarası hem kurumlar arası işbirliğinin de bu süreçlerde itici güç yarattığını söylemek mümkün. Son olarak, herkesi kapsayan bir süreç olması bakımından toplu etkinliklerin yanı sıra odak gruplara yönelik çalışmalarla da sürecin desteklenmesi gerektiği görüşündeyiz.

Katılımcı tasarım uygulamalarına yönelik eleştiri ve yargılara bakacak olursak birkaç temel nokta ön plana çıkmaktadır:

- Geleneksel tasarım pratiklerine kıyasla daha uzun süreler gerektirmesi (Sanoff, 1999: 172)
- Bütçe ve maliyet konusunda yaşanan zorluklar (Freire, 2011: 247)
- Belli kişi veya grupların topluluk içinde baskın hale gelmesi (Comerio, 1987:26)
- Önceden belirlenmiş davranış kodları ve kurallara tabi olup bireylerin ya da grupların belirli ölçülerde taviz vermesiyle sonuçlanması (Miessen, 2010: 13–27)

Tüm bu eleştiriler, katılımcı tasarım süreçlerine yönelik risk ve tehditlere işaret etmekte olup üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Sonsöz Yerine

Sosyal ayrışmanın ve eşitsizliklerin önlenmesinde karar alma, uygulama ve yönetim süreçlerine yurttaşların aktif katılımı ve hizmetlere sorunsuz erişimi önem kazanırken, sosyal sürdürülebilirliğin anahtar temalarını bir çatı altında toplayan “katılım” ilkesi, değişen ihtiyaçlara yönelik esnekliğin sağlanabildiği müreffeh yaşam çevrelerinin inşasında kilit rol oynar. Toplumun en küçük yapı taşı olan ve toplumla aile/birey arakesitinde yer alan ve yerleşim alanlarının önemli bir payını oluşturan konutun üretim sürecinde katılımcı mekanizmaların inşası, demokratik toplum idealinin en temel nüvesini oluşturması bakımından önem kazanmaktadır. Konut alanlarında katılımcı tasarım

mekanizmalarının organizasyonu elbette mimarlığın ötesinde diğer sosyal bilimler ve yönetim/yönetişim alanlarının arakesitinde yer alan bir konu olduğu için bu konuda gerekli yasal-yönetimsel süreçlerin varlığını ve teşvikini gerektirdiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Katılımcı tasarım uygulamalarının gereklilikleri, ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir:

- Çok sayıda aktör ve karmaşık süreçleri içermesi bakımından proje takvimi ve bütçe ihtiyacında esneklik ihtiyacı bulunmaktadır.
- Katılım süreçlerinde belirli kişi ya da grupların süreci yönlendirme riski vardır. Bu riski en aza indirmek ve sürece her kesimi dahil edebilmek için odak grup görüşmelerinin artırılması ve çeşitlendirilmesi gerekir.
- Katılımcı grubun doğru ve yeterli yöntemlerle belirlenmesi önemlidir. Sembolik bir katılım değil etkin bir katılım hedeflenmelidir. Etkin (aktif) katılımdan herkesin katılması gerektiği gibi bir durum anlaşılmamalıdır. Bu zaten uygulanması imkânsız bir durumdur. Burada önemli olan, uygulama evreninin doğru belirlenmesidir.
- Tabandan katılımın teşvik edilmesi önemlidir. Bunun için yerel örgütlerin güçlendirilmesi ve böylece yerel toplulukları ve komüniteleri güçlendirmek üzere politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu konuda kamuoyu oluşturmak sürecin en önemli parçalarından birisidir. Bunun için medya ve iletişim araçlarının etkin kullanılması, dijital erişim ve katılım imkanlarının artırılması önemlidir. Böylece eylemselliği üst düzeyde tutmak hedeflenmelidir.
- Katılımın kapsam ve sınırlılıklarının belirlenmesi katılımcı tasarım pratiklerinde önemli açmazlardan birisidir. Katılımcı süreçler, toplulukların verdiği tavizler sonucu varılan bir mutabakat organizasyonuna dönüştüğü sürece amacına ulaşamamakta, sembolik katılım düzeyinde kalmaktadır. Buna karşın, sınırların topluluklar lehine kazanımların elde edilmesine hizmet edecek şekilde belirlenmesi hedeflenen nokta olmalıdır.

Katılımcı tasarım süreçlerinin çoğulcu bir ortam sağladığı göz önünde bulundurulursa, çeşitli aktörlerle işbirliklerinin sağlanması hem kamuoyu yaratma bağlamında hem de çok sesli bir ortam için itici bir güç oluşturur. Bunun için üniversiteler, sivil toplum örgütleri ve kanaat önderleri gibi tarafsız kurum, kuruluş ve uzmanlarla işbirliğine giderek girişimci faaliyetleri sürdürmek daha etkin bir katılımcı tasarım organizasyonuna zemin hazırlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Abrams, R. (2003). Byker revisited. *Built Environment*, 29(2), 117-131.
- Acemoğlu, D., ve Robinson, J. A. (2012). *Ulusların düşüşü*. Doğan Kitap.
- Adanalı, Y.A. (2020). Mekânda adalet ve konut aktivizmi. *Beyond İstanbul* 8(2020), 4-7.
- Aksoy, A. (2008). Tarla başı yenileme projesi: Küresel İstanbul'da yeni kent siyaseti, Voyvoda Caddesi Toplantıları 2008-2009. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Altınyıldız Artun, N. (2012). Mimarlık nesnesi ve başka nesnelere. E-skop, 2. <https://www.e-skop.com/skopdergi/mimarlik-nesnesi-ve-baska-nesnelere/580> (Erişim tarihi: 23.05.2021).
- Arnstein, S. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of American Institute of Planners*, 35(4), 216-244. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Arrighi, G., Hopkins, T. K., ve Wallerstein, I. (1989). *Antisystemic movements*. Verso Book.
- Ataöv, A. (2013). Karar verme süreçlerinin demokratikleşmesinde stratejik yaklaşımın rolü ve örnek uygulamalar: Süreç tasarımı, katılım ve eylem. *Planlama Dergisi*, 23(3), 125-133.
- Batuman, B. (2020). Kentsel popülizm? Siyasetin güncel koşulları ve olasılıkları. XXI.
- Boratav, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Buğra, A. (2001). Bir krize ve bir ahlaki ekonominin çöküşüne dair. *Birikim*, 145(Mayıs 2001). <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-145-mayis-2001/2336/bir-krize-ve-bir-ahlaki-ekonominin-cokusune-dair/6237> (Erişim tarihi: 12.12.2021).
- Buğra, A. (2017). *Devlet ve işadamları*. İletişim Yayınları.
- Cociña, C. (2018). Housing as urbanism: The role of housing policies in reducing inequalities. Lessons from Puente Alto, Chile. *Housing Studies*, 36(9), 1-23. <https://doi.org/10.1080/02673037.2018.1543797>
- Colantonio, A., ve Dixon, T. (2011). Urban regeneration and social sustainability: Best practice from European cities. John Wiley & Sons.
- Comerio, M. C. (1984). Community design: Idealism and entrepreneurship. *Journal of Architectural and Planning Research*, 1(4), 227-243.
- Comerio, M. C. (1987). Design and empowerment: 20 years of community architecture. *Built Environment*, 13(1), 15-28.
- Çetken, P., ve Uluoğlu, B. (2021) Kapitalizm ve mimar portreleri. *Yapı*, 463, 16-21.
- Davidoff, P. (1965) Advocacy and pluralism in planning. *Journal of the American Institute of Planners*, 31(4), 331-338. <https://doi.org/10.1080/01944366508978187>
- Dore, M. (2021). Design seen from the outside: An ethnography of institutional participatory design for the city-making. *The Design Journal*. <https://doi.org/10.1080/14606925.2021.1934303>
- Evans, B. (1985). Lucien Kroll and the dilemma of participation. *Architectural Review*. <https://www.architectural-review.com/essays/lucien-kroll-and-the-dilemma-of-participation> (Erişim tarihi: 28.05.2021).
- Fatourehchi, D., ve Zarghami, E. (2020). Social sustainability assessment framework for managing sustainable construction in residential buildings. *Journal of Building Engineering*, 32, 101761.
- Freire, K., Borba, G., ve Diebold, L. (2011). Participatory design as an approach to social innovation. *Design Philosophy Papers*, 9(3), 235-250. <https://doi.org/10.2752/144871311X13968752924950>
- Fülberth, G. (2011). *Kapitalizmin kısa tarihi*. Yordam Kitap.
- Gaber, J. (2019). Building "a ladder of participation": Sherry Arnstein, citizen participation, and model cities. *Journal of the American Planning Association*, 85(3), 188-202.
- Gu, Z., ve Zhang, X. (2021). Framing social sustainability and justice claims in urban regeneration: A comparative analysis of two cases in Guangzhou. *Land Use Policy*, 102, 105224.
- Gürallar, N. (1997). İdeoloji mimarlık ilişkisi ve Türkiye'de halkevi binaları (1932-1946). Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gürallar, N. (2014). Tasarım iktidarı ve mimarlığın olumsallığını AŞTİ üzerinden okumak. *Arredamento Mimarlık*, 281(Temmuz-Ağustos), 71-75.
- Hamdi, N. (1995). *Housing without houses: Participation, flexibility, enablement*. Practical Action Publishing.
- Harvey, D. (2019). A tale of three cities. *Tribune*. <https://tribunemag.co.uk/2019/01/a-tale-of-three-cities> (Erişim tarihi: 26.05.2021).
- Ibrahim, A. A. M. (2011). Challenging limitations for achieving decentralization in terms of participatory planning in developing countries, case study: Egypt. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 150, 699-710. <https://doi.org/10.2495/SDP110581>
- Keleş, R., Erbay, Y., ve Görmez, K. (2020). Yerel temsil ve katılım. *İmge Kitabevi*.
- Kuyucu, A.T. (2010). Bir mülkiyet transfer aracı olarak TOKİ ve kentsel dönüşüm projeleri. Osmanlı başkentinden küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve kent, 1910-2010 içinde, 122-134. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Maričić, T., Cvetinović, M., ve Bolay, J. C. (2018). Participatory urban in the urban development of post-socialist Serbia. A support to urban development process (ed. Jean-Claude Bolay, Tamara Maričić, & Slavka Zeković) içinde, 1-28.
- Mehrhoff, W. A. (1999). *Community design: A team approach to dynamic community systems*. SAGE Publications, Inc.
- Miessen, M. (2010). The nightmare of participation. *Sternberg Press*.
- Milgrom, R. (2008). Design, difference, everyday life. *Space, difference everyday life: Reading Henri Lefebvre* (ed. Kanishka Goonewardena, Stephan Kipfer, Richard Milgrom, Christian Schmid) içinde, 264-282.
- Mouffe, C. (2018). *For a left populism*. Verso Book.
- Mülksüzleştirme Ağları. <https://mulsuzlestirme.org/> (Erişim tarihi: 01.05.2021).
- Müller, J.W. (2016). *What is populism?*. University of Pennsylvania Press.
- OECD (2013). *A Framework for Analysing Participation in Development Report 1/2013*. https://www.oecd.org/derec/norway/NORWAY_A_FrameworkforAnalysingParticipationDevelopment.pdf (Erişim tarihi: 01.05.2021).
- Oran, A. (2011). Balonları daha iyi tanımaya çalışmak: Balon tanımları, modelleri ve Lale Çılgınlığı örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 151-161.
- Ökten, A.N., Kurtarıcı, E., ve Çekiç, T.İ. (2013). Katılımın yokluğunda Gezi'de direniş. *Planlama Dergisi*, 23(1), 45-51. <https://doi.org/10.5505/planlama.2013.58077>
- Polanyi, K. (1944). *The great transformation*. Farrar & Rinehart.
- Purvis, B., Mao, Y., ve Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability*, 14(3), 681-695.
- Sanoff, H. (1999). *Community participation methods in design and planning*. John Wiley&Sons.
- Sönmez, M. (2013). Kent, kapital ve Gezi direnişi. *Nota Bene*.
- Şumnu, U. (2012). Beyazlar daha beyaz: Modern mimarlık ve bezeme. E-skop, 2. <https://www.e-skop.com/skopdergi/beyazlar-daha-beyaz-modern-mimarlik-ve-bezeme/583> (Erişim tarihi: 26.05.2021).
- Talu, N. (2012). Bir arzu nesnesi olarak ev. E-skop, 2. https://www.e-skop.com/skopdergi/bir-arzu-nesnesi-olarak-ev/579#_edn1 (Erişim tarihi: 23.05.2021).
- Tanyeli, U. (2007). *Mimarlığın aktörleri: Türkiye 1900-2000*. Garanti Galerî Yayınevi.

- TBMM (2010). Genel Kurul Tutanağı 23. Dönem 4. Yasama Yılı. 66. Birleşim 25/Şubat/2010 Perşembe.
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=20587&P5=H&page1=73&page2=73 (Erişim tarihi: 11.12.2021).
- Tekeli, İ. (2009). Akılcı planlamadan, bir demokrasi projesi olarak planlamaya. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Timur, T. (2015). AKP'nin önenebilir karşı-devrimi. Yordam Kitap.
- Traverso, E. (2019). The new faces of fascism: Populism and the far right. Verso Book.
- United Nations General Assembly. (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, Transmitted to the General Assembly as an Annex to Document A/42/427-Development and International Co-operation: Environment; Our Common Future, Chapter 2: Towards Sustainable Development; Paragraph 1. United Nations General Assembly.
- Uzunçarşılı Baysal, C. (2013). Civilizing the Kurdish population of Ayazma: Ayazma/Tepeüstü Urban Transformation Project-Küçükçekmece, Istanbul. *Planlama Dergisi*, 23(2), 83-94. <https://doi.org/10.5505/planlama.2013.88597>
- Waldron, R. (2021). Housing, place and populism: Towards a research agenda. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 53(5), 1219-1229.
- Wates, N. (2000). The community planning handbook. Earthscan.
- White, S.C. (1996). Depoliticising development: The uses and abuses of participation, *Development in Practice*, 6(1), 6-15.
- Wissink, B. (2015) Rights to the city: Class and difference in Mumbai and Hong Kong. *International Journal of Housing Policy*, 15(3), 323-346. <https://doi.org/10.1080/14616718.2014.993020>